

Ткаченко В.
(Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПИСАНКИ

Українське народне образотворче мистецтво – одна з складових національної культури, в якій стійко зберігається етнічна специфіка. У різноманітних формах народного образотворчого мистецтва – вишивках, прикрасах, розписах тощо – втілені світоглядні ідеї та естетичні смаки народу його потяг до прекрасного. Суттєві риси народного мистецтва – декоративність, конструктивність і орнаментальність дають підставу розглядати витвори мистецтва як результат естетичної діяльності народу. Це мистецтво далеке від натуралізму, світ його образів виникає у процесі творчого усвідомлення реалій, їх стилізації.

За своєю соціальною природою народне мистецтво є колективною творчістю. Воно підсумок плідної праці багатьох поколінь. Через багаторазові повторення його образи, технічні навички закріплюються і передаються як культурна традиція. Але це не просте повторення, це творчий процес удосконалення усталених форм, технологій майже кожний майстер доповнює і змінює сюжети і композиції орнаментів, їхній колорит, вносить свої бачення і відчуття світу.

Українське народне мистецтво, як і інші явища традиційно-побутової культури формувалося протягом століть. Інформація, що зосереджена у його хронологічних нашаруваннях, є цінним джерелом пізнання етнічної історії народу. У народному мистецтві українців міститься чимало своєрідних рис, які складають

його етнічну специфіку, репрезентують розмаїття локальних варіантів¹.

З сивої давнини бере свій початок писанкарство, яке є складовою частиною народного мистецтва. Розпис великоднього яєчка-писанки, відомий у всіх слов'янських народів. У слов'ян, як і в інших народів світу, існують міфологічні твердження про виникнення світу, зокрема царства і палацу із яйця. З часом роль яйця в уяві людини зменшується. Спочатку яйце – це світ, надалі – царство – місто – палац. В українській казці птахи за допомогу в боротьбі зі звірами дарують людині чарівне яйце, в якому ціле царство. У білоруських казках герой по черзі кидає об землю три яйця (мідне, срібне, золоте) і дістає такі ж три палаци. Казки про походження світу з яйця записані у поляків, хорватів, чехів.

Археологічні дані свідчать про глибинні (з часів ранньої бронзи – III тисячоліття до Р.Х.) витоки культової ролі яєць птахів в обрядах населення на території України.

Культова роль яєць з доби бронзи відмічається і для інших регіонів (Польща, Греція і та ін.). В різні часи у різних народів вона була не однаковою.

Нічого не відомо про культові яйця слов'ян другої половини I тисячоліття. Серед археологічних знахідок вони з'являються не раніше X століття, коли Київська Русь прийняла християнство². Куль-

© Ткаченко В., 1999.

тові яйця набули широкого вжитку у Х–ХІІІ ст. До цього часу належить і літописна згадка про застосування крашанок при знахарюванні та розвагах.

Перша давньоруська писанка знайдена при розкопках решток Десятинної церкви. Шукач скарбів і меценат археології О.Уваров знайшов глиняні яйця при розкопках Кривушанської могили. Усі давньоруські писанки мають таку ознаку. У нижньому торці є отвір, крізь який під час виготовлення вкидали керамічні кульки. При потрясінні вони тараніли, це були свого роду брязкальця. Їхня поверхня вкрита поливою з розписом, загальне тло їх коричневе, зелене, рідше жовте, а розпис виконано жовтими або зеленими барвниками³.

Особливо цікавим є те, що київські поливані писанки, які були ремісничою продукцією, потрапляли за межі Русі. Вони були знайдені в країнах, які з нею були тісно пов'язані (Швеція⁴, Польща, Чехія, Латвія⁵ на Заході, Саркел на Сході⁶).

Керамічні писанки княжих часів свідчать про давність цього мистецтва, глибокі корені образотворчої традиції писанкарства на Придніпров'ї⁷. Яке було з давніх часів територією де проживали слов'яни.

Привертає увагу і той факт, що на терені Київської Русі не відомо жодного випадку знахідки шкаралупи культових яєць, тоді як вона є у інших народів (Східний Крим ХІІІ–ХІV ст., Польща ХІІ–ХІІІ століття).

Археологія не має ніяких свідоцтв про існування на терені України ні християнських, ні поганських фарбованих або розписаних справжніх яєць. Але на терені сусідньої Польщі при розкопках слов'янських пам'яток Х–ХІІІ століття (Ополе, Вроцлав, Новоград) знайдена шкаралупа яєць з розписом⁸.

Зважаючи на слабу міцність шкаралупи яйця, середньовічні писанки до наших днів не дійшли. Однак масове розписування яєць існувало протягом століть. Протягом ХVІ–ХVІІІ ст., писанки були гусячі, качачі, журавлині (Журавлі ще в ХVІІ ст., були свійськими птахами), а вже пізніше лише курячі⁹. Це підтверджують і письмові джерела Західної Європи, які подає професор М.Сумцов в монографії «Писанки». Він вказував на те, що в давнину великодніми яйцями люди науки цікавились більше. Так, М.Сумцов наводить дані про такі твори кінця ХVІІ і початку ХVІІІ століття, спеціально присвячених великоднім яйцям: Ріхтера, в Гейдельберзі 1682 р., Кобера, в Лейпцізі – 1690 р., Краскія, Франкфурт на Одері – 1705 р.¹⁰.

Необхідно відмітити, що про великодні розкрашування яєць та їх вживання при обрядах саме на Україні згадує в «Описі України» Левасар де Боплан, яка вийшла французькою мовою в 1660 році.

У подальшому інтерес до цієї теми не згасає. Так, в 1881 р. у Лейпцигу було видано збірник «Родные отголоски» (Малорусская жизнь и природа) – на стор. 53 поміщено 5 маленьких чорних малюнків писанок, які нагадують типи південно-західної Росії¹¹.

Протягом декількох років кінця ХІХ ст., замітки і статті про писанки з'являються в Берлінському часописі «Zeitschrift fur Ethnologie» в 1883 р. М.Бартельса, а в 1894р., д-ра С.Вайссенберга (із Росії) під назвою «Южно-рускія пасхальния яйца». А в 1887 р., у великодньому номері «Всемірної Иллюстрації» в одній із статей дуже коротко розповідається про техніку фарбування «у вендов – именно у сорбов близь Берлина и о существовании у них обычая катать пасхальния яйца»¹².

Перше ж визнання унікальності писанкарства прийшло від визначного українського антрополога Ф.Вовка на ІІІ

Археологічному конгресі в Києві у 1874 році. З часом з'являються статті, альбоми, монографії різних вчених, дослідників: О.Пчілки, П.Литвинової, С.Кульжинського, М.Кордуби, В.Шухевича та багатьох інших.

Необхідно відзначити, що в XVII–XVIII ст., поширеними були і дерев'яні писанки. Вони були різьбленими і обклеєні соломкою різних кольорів, що утворювала певний орнамент. Безперечно, були і писанки розмальовані кольоровими фарбами. Такі писанки поширені і сьогодні.

У XIX ст. писанкарство за різними технічними та регіональними художніми відмінами зустрічалося на всій території України. Винятком становили незначні території на півдні, які були не повністю заселеними. Проте і тут, в місцях де проживали українці, писанкарство мало свої художні особливості.

Найдавніші датовані писанки у колекції музею Львівського відділення інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України походять із сіл Острів (1882 р., Львівщина), Слобідка (1891 р. Поділля)¹³.

У XIX ст. для писанок почали вживати лише курячі яйця. Але були поширеними писанки, виготовлені із дерева, що підтверджує в своїй роботі С.Кульжинський «Описание коллекции народных писанок» (М., 1899 р.).

Продовженням давньоруських традицій в кінці XIX на початку XX ст., стали писанки виготовлені з керамічної маси методом відлигтя з гіпсових форм, так що всередині вони були пустотілі. Підсохлі заготовки рихтувались орнаментом і випалювались. Опісля розмальовувались керамічними фарбами і випалювались удруге. Орнаментика, що використовувалася для декорування таких писанок, як правило, мала рослинний характер¹⁴. Такі писанки виробляли на початку

XX ст. керамічні фабрики І.Левицького у Львові.

Виробляли писанки і із фарфору. Одна із таких писанок зберігається в ПХДІКЗ інв. № 4716. У середині неї порожнина, писанка має два круглі отвори в горі і внизу. Діаметр – 12 мм. З однієї сторони намальована ікона Божої Матері з малим Ісусом Христом. Писанка вся в овалному позолоченому обрамленні. На другому боці в центрі позолочені дві букви Х.В. (Христос Воскрес – авт.), кругом позолочений орнамент з восьми серцевидних фігур. На жаль, послідовників цього мистецтва пізніше на Україні не знайшлося.

Найбільшого впливу на збереження та розвиток писанкарства мало XX ст. На початку XX ст. розрізняють писанки: Подніпров'я, Полісся, Слобожанщини, Поділля, Покуття, Бойківщини, Лемківщини, Гуцульщини. На селі фарбували в один колір, інколи продряпували візерунки, орнаментували воском і фарбували в кілька кольорів, тоді як у місті вдавалися до різних штучних способів – наклеювали шматки кольорового паперу, фольги, тканини.

У 20–30-х роках XX ст., під час воєнничо-атеїстичної пропаганди по селах писанки були зараховані до шкідливих культових атрибутів, а ті, хто їх писав, заслуговували зневаги та висміювання, а пізніше (в період репресій) могли й розпрощатися із життям¹⁶. паралельно з воєнничо-атеїстичною пропагандою велась політика придушення національної самобутності народів Радянського Союзу і особливо нашого українського. Виготовлення писанок у центральних та східних областях України припинилося, зберігаючись до кінця 30-х років лише на терені Західної України. З початку 40-х років писанкарство занепадає і в західних областях, за винятком віддалених карпатських сіл, в яких писанки виготовляли окремі майстри.

З початком першої світової війни, а пізніше і з військовими діями на території України писанкарство припинило свій розвиток, як і деякі інші види народного мистецтва. Але в областях Західної України, де діяли загони УПА були поширені займові грошові облігації-біфони, які мали назву «писанки». На таких займових облігаціях зображувалася писанка і обов'язково були присутні слова «Христос воскрес».

У 60-х роках у зв'язку з посиленням інтересу до народного мистецтва (період «хрущовської відлиги») відновилося й писанкарство. Проте писанкарство навіть у західних областях України відроджувалося дуже повільно. Народне писанкарське ремесло спростилося до рівня великодньої крашанки.

У 70-х роках писанки як твори народного мистецтва вже експонувались на

виставках, а також їх дарували у вигляді сувенірів. В художній обробці дерева відновилося виготовлення писанок відоме ще з XVII–XIX ст.

На початку 80-х років у галузі писанкарства починають працювати професійні художники: К.І.Кракадим (Коломия), О.І.Никорак, О.О.Приведа (Львів) та інші. У своїх писанках вони розвивають і збагачують народні традиції писанкарства¹⁷.

Після того, як Україна стала суверенною і незалежною державою народна писанка почала швидко відновлюватись. За короткий час створено багато майстерень і шкіл, де вивчають і навчають розпису писанки. Разом з тим проводяться виставки українських писанок, що сприяє поширенню, розвитку і збереженню традицій цього народного мистецтва.

¹ Наулко В.І., Струнка М.Л. Культура і побут населення України. – К., 1993. – С. 220–221.

² Корпусова В. До проблеми генези писанок // Міжнародний з'їзд писанкарів. – К., 1993. – С. 28.

³ Макарова Т.И. Опроизводстве писанок на Руси // Культура Древней Руси. – М., 1966. – С. 141–143.

⁴ Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – М., 1948. – С. 362.

⁵ Мугуревич Э.С. Значение Днепро-Даугавского пути на территории Латвии // История Руси-Украины. – К., 1998. – С. 189–193.

⁶ Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – М., 1948. – С. 362.

⁷ Мицик В. Писанки з Русі // Київська старовина. – К., 1992. – № 6. – С. 83–85.

⁸ Корпусова В. До проблеми генези писанок // Міжнародний з'їзд писанкарів. – К., 1993. – С. 29.

⁹ Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Кн. II. – К., 1994. – С. 175.

¹⁰ Сумцов М. Писанки. – К., 1891.

¹¹ Кульжинський С. Описание коллекции народных писанок. – М., 1899. – С.7–8.

¹² Там же. – С.14–18.

¹³ Антонович Е.А. Станкевич М.Е. Декоративно-прикладне мистецтво. – Л., 1992. – С. 218.

¹⁴ Нога О. Керамічні писанки Галичини початку ХХ ст., як продовження давньоруських традицій // Міжнародний з'їзд писанкарів. – К., 1993. – С. 92.

¹⁵ Фонди Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника.

¹⁶ Антонович Е.А., Станкевич М.Е. Декоративно-прикладне мистецтво. – Л., 1992. – С. 218.

¹⁷ Там же. – С. 219.

